

SREČANJA

BESEDA O FURLANIH IN NJIHOVI POEZIJI

(K prevodom Alojza Gradnika)

Furlani —.

Različne so asociacije, ki jih buđi to ime v Slovencih raznih generacij in različne pokrajinske pripadnosti. Da ne segamo nazaj v daljnějša stoletja sosedstva in sožitja, ko so oglejski patriarhi gospodarili z razsežno posestjo v slovenskih deželah; ko so umetniško nadarjeni ljudje njihovega rodu pri nas gradili, slikali in kiparili; in ko so bili na primer tkalci iz furlanske Karnije tako domači pri nas, da je postalo ime »karnel« kot občno ime sinonim za tkalca. Toda mnogo nas je, ki smo še sami poznali množico furlanskih zidarjev — cele družine in skupine delavcev in podjetnikov — ki so, nezahtevni in pridni, na Kranjskem zidali po mestih in njih okolici. Naši Goričani se spominjajo Furlanov kot mirnih, neagresivnih sodržavljanov pod Avstrijo in Italijo. A prek mejá Primorske in Notranjske so postali znani med prvo svetovno vojno, ko so pred bojno linijo pribežali tudi na Dolenjsko in z našim svetom delili revščino tistih dni.

Različne asociacije, raznovrstni vtisi in spomini — a neugodnih in nesimpatičnih, če se ne motim, ni med njimi mnogo ali nič.

Filologi in etnologi, zgodovinarji in geografi vedó, in danes to vé še marsikdo iz širšega občinstva, da je furlansko ljudstvo posebna jezikovna in etnična enota v romanskem svetu. Večina jezikoslovcev ne prišteva furlanščine k italijanskim dialektom, temveč ji daje mesto v posebni, retoromanski, jezikovni skupini. Furlani imajo čisto očitno svojo lastno folkloro z zelo značilnimi potezami in znatnimi umetniškimi vrednotami. In imajo zgodovino, ki je dala njihovi »domovini« — »la pizzule patrie«, kakor ji sami pravijo s simpatično sentimentalnostjo — poseben, samosvoj položaj v nemško-rimskem cesarstvu, v Beneški republiki in v Italiji. Težnja k avtonomiji je zato pri njih naravna in močna. A ginljiva skrb za ohranitev svojskih potez ljudskega značaja se izraža posebno tudi v intenzivni negi furlanščine kot književnega idioma in v živalnem in še vedno živalnejšem razvijanju književnosti v furlanščini.

Težko bi bilo prezreti, da v položaju in zgodovinski usodi Furlanov marsikaj »spominja« na usodo in ljudski lik Slovencev. Tudi Furlani so dediči znatno razsežnejšega ozemlja, postavljeni na zelo vetroven prostor med dva — med ista dva! — silnejša sosedá, Nemce in Italijane. Ljudstvo, dolga stoletja izžemano od fevdalne gospode, ki je dober del tujega rodu, z mesti, polnimi tujega (beneškega ali iz drugih italijanskih pokrajin priseljenega) ali odtujenega meščanstva, se oklepa grude: toda tá tem manj zadostuje za obstanek, čim bolj se krepé ostale panoge gospodarstva, ki dajejo več bogastva in več moči in ki so pogosto v rokah tujcev. Od tod krčenje narodnega ozemlja na robovih in v notranjosti, mučno življenje, trpke črte v ljudskem značaju (kljub momentom hrupne razigranosti), vdana vernost — ki verjetno išče tolažbo za mučno življenje v transcendentalnih upih, emigracija, kulturno zamudništvo. Njih delež je nerazumevanje na vseh straneh: težak boj za socialni in narodni obstanek ne vzbuja priznanja, temveč se zdi srečnejšim,

tudi če niso naravnost sovražni, vznemirljiv, odveč, celó malenkosten, saj gre za stvari, ki so srečnejšim poklonjene brez boja: veljava in raba rodnega jezika, kanček pravice in najskromnejše gmotne dobrine življenja. — V cellem torej: boj in muke, a zagrizeno vztrajanje na domači grudi; in pri tem: kulturna tvornost kljub vsemu in kljub vsemu napredek.

Ali ob vsej podobnosti situacij in pa vzrokov in posledic razvoja so med obema narodoma in njunimi potmi vendar velike, globoke razlike. Važno je, čeprav ne najvažnejše, že to, da smo se Slovenci kljub vsemu pritisku ohranili v približno trikrat večjem številu kot Furlani. Važnejše je, da je naša narodna individualnost davno in nedvomno potrjena, medtem ko razmerje Furlanov do Italijanov v etničnem in zlasti v jezikovnem pogledu ni jasno in ne dokončno opredeljeno. To je v zvezi z zgodovinskimi pogoji: Italijani so Furlanom prihranili tako silen pritisk od strani Nemcev, kakršnemu so bili izpostavljeni Slovenci; zato pa so kot bližnji sorodniki bili furlanski samobitnosti tem nevarnejši. Posebno jasno se manifestira razlika v razvoju med Slovenci in Furlani prav v vprašanju jezika. Slovenščina ima od XVI. stoletja dalje bistvene atribute resničnega samostojnega knjižnega jezika, sprejetega in priznanega za skupni izraz Slovencev, slovenske miselnosti, ter dobí v naslednjih stoletjih polagoma vse funkcije nacionalnega kulturnega jezika; po rabi v nabožnih tekstih in v pesništvu prihaja še raba v pripovedni prozi, v publicistiki, v šoli, v znanosti in v upravi. Medtem ko je šel jezik »Romančev« v Švici, zapadne veje Retoromanov, podobno pot kakor slovenščina — od prebujenja v dobi reformacije do uradnega priznanja kot polnovreden državni jezik v švicarski zvezni republiki —, dasj z mnogo skromnejšo uporabo, kar se tiče področij, pa za furlanščino še danes ni odločeno, ali ji gre označba pravega nacionalnega knjižnega jezika, ali je le zelo razvit dialekt v leposlovnju rabi. Zavedni Furlani vsekakor svoj idiom z ljubeznijo in znanjem negujejo; najzavednejši odločno zahtevajo furlansko javno šolo; toda zdi se, da niti ne postavljajo zahtev glede rabe svojega jezika v upravi in v znanosti. In če nas vse ne vara, je komaj kak Furlan, ki se ne bi zadovoljil s formulo, da je najprej Furlan, dà, a hkrati tudi Italijan.

Še druge razlike so med njimi in nami. Na eno je treba vsekakor opozoriti, tudi zato, ker smo gori omenili neke podobnosti iz časov, ko sta bili naši ljudstvi skoraj izključno nediferenciran, podložen sloj: tiste podobne poteze, tako bi se zdelo, so bile neke predvsem pasivne vrline: marljivost, treznost in potrpežljiva, zagrizena izdržnost. Za nekaj gluhih stoletij utegne to veljati. Ni pa mogoče prezreti, da je odporna sila Slovencev nekajkrat dinamičnejše, siloviteje bruhala na dan kot odpornost Furlanov. Tako je bilo v dobi kmečkih uporov (dasi tudi Furlani niso bili brez njih). Tako je bilo predvsem ob strahotnem spopadu komaj preteklih dni, ko je Slovincem vse drugače usodno kot Furlanom zazijalo v oči vprašanje: obstati — propasti? Tudi Furlani so imeli nekaj odporniškega gibanja; toda to bi se težko imenovalo v isti sapi z elementarno silovitostjo in požrtvovalnostjo upora našega naroda.

Vse to ne razveljavlja dejstva, da smo v preteklosti imeli marsikaj skupnega. In zdi se nam, da sodi med bližnje naloge naše literarne, etnografske in zgodovinske vede, da poskusimo dognati, kakšne sledi je zapustil slovenski živelj v furlanski pismenosti, kakšen je delež Slovencev v materialni kulturi, v fantaziji in predstavnem svetu Furlanov.

Stiki se razvijajo in množijo. In vse, kar ta zanimivi narod, naš tisočletni sosed, počnè, da bi čim boljše zaživel, nas zanima. Dobrodošli so torej prevodi, ki nam z njimi Alojz Gradnik, v tem še posebno poklican posrednik, približuje njihovo sodobno poezijo.

Značaj in pomen teh pesmi bomo lažje razumeli, če si za trenutek pred očimo obseg in razvoj furlanske književnosti. (Seveda se tukaj lahko le povrh dotaknemo glavnih momentov.)

Najdragocenejši del pesniške tvornosti Furlanov je verjetno vse do danes njihova ljudska pesem in ljudska pravljica. Zlasti originalne, po vsebini in obliki zanimive so njihove lirične »vilote«. Če so že italijanski »strambotti«, osemvrstične pesmi (oktave, toda s popolnoma zaključeno, zaokroženo vsebino), za naš pojem o celotni pesmi izredno kratke, nas vilote s svojimi navadno štirimi, navadno osem- ali sedemzložnimi verzi še bolj presenečajo. Utrinki misli, kriki čustva, domisljice. Kdaj razposajene, tudi zafrkljive, večkrat otožne, neredko globoke, mnogokrat zelo nežne, kdaj močno realistične ali celo robate, spremljajo furlanskega človeka od zibelke do groba. Največ jih je rodila ljubezen, pa tudi življenjske modrosti je mnogo v njih.

A furlanske pravljice in legende niso nič manj privlačne. Originalne so, ne v glavnem po tematiki, temveč po svojskem dojetanju in obdelavi motivov in po slogu. Polètna fantazija je zvezana z zelo pozemeljskim realizmom. Koliko dobrote in nežnosti v ènih, koliko učinkovite robotosti v drugih, a neredko so ti elementi povezani, ne da bi motilo. In furlanski jezik kakor da je ustvarjen za to lagotno, naravno, rekli bi familiarno pripovedovanje. Zelo originalne so mnoge legende, zlasti tiste o svetem Petru. (Furlansko ljudstvo ravna močno po domače s svojim svetnikom, ne samo v njegovem razmerju do Kristusa, temveč tudi v njegovi družinski sferi ob materi in ženi. Velik nepridiprav, ta sveti Peter, pred Gospodom in pred Furlani.)

Furlanske *umetne* pesmi iz XVI., XVII. in XVIII. stoletja potekajo izpod peres diletantov, ki so si kdaj privošèili tudi to zabavo, da so napisali kaj po furlansko, in nosijo pečat take fakture. Edino grof Ermete di Colloredo (1622—1692) je imel nekaj več daru, ki se kaže zlasti v slikah furlanskega podeželskega življenja: nekaj odkritega baroènega hedonizma, vèasih skoraj cininènega, je v njih, kakor je v njegovih ljubezenskih pesmih èutiti nekaj resniène prizadetosti in strasti. — Za svojega najbolj reprezentativnega pesnika štejejo Furlani še danes Pietra Zoruttija (1792—1867; ime se glasi v furlanski obliki Pieri Zorùt). Po pravici, zakaj s svojo zmesjo otožnosti in širokega smeha, nežne èustvenosti in zelo stvarnega gledanja na vsakdanje življenje res pristno predstavlja svoj narod prav v nekaterih bistvenih potezah. Ni globok in pretresljiv, kakor so nekateri drugi pesniki v Italiji, ki jim je tudi dalò materino nareèje bolj zvonke strune kot knjižni jezik — na primer Zoruttijev sodobnik Carlo Porta v Milanu, ali Napolitanec Salvatore di Giacomo v našem èasu. Toda Zoruttijevo občutje narave, vprav sozvoèje z naravo, je resnièno in intimno in silno neposredno izraženo: to je lepa, iskrena lirika, pogosto prežeta z otožnostjo. Ènako živ pa je njegov èut za komièno stran življenja, ki jo odkrije, kamorkoli pogleda, in za katero najde skoraj vedno moèan, pristno furlanski izraz. Pri tem se je Zorutti izkazal tudi v opisovanju in pripovedovanju.

V drugi polovici XIX. stoletja je porajajoèa se furlanska proza zanimivejša in važnejša kot tradicionalni verzi, ki jih kujejo diletanti. Zlasti v

bajkah in pripovedkah Caterine Percoto je čisti furlanski izraz v lepem skladu s pristrčno preprosto vsebino. Tu in tam se res čuti podučni ton. In ta še bolj prevladuje v spisih drugih piscev, kjer že večkrat služi prosvetiteljski in domoljubni spodbudi — enako kot v mnogih pesmih. V tej dobi pa se tudi začena načrtnejše in vestnejše zbiranje zakladov folklorne književnosti.

Dve zaslugi vsekakor ima to samo po sebi ne posebno pomembno furlansko pisanje v vezani in nevezani besedi. Ohranjevalo in oživljalo je pri Furlanih zavest skupnosti in hrabrečo misel, da se v njih jeziku piše in objavlja. In: okrepilo in ustalilo je (glasovno in slovniško) obliko pisane furlanščine, če ne do kraja, pa vsaj v znatni meri.

Toda ravno zaradi te dosežene stopnje jezikovnega zorenja in kulturne prebujenosti so se znašle naslednje generacije furlanskih izobražencev — tista pred prvo vojno in zlasti tista takoj po njej — pred zelo odločilnim vprašanjem. Običajna dialektalna književnost, diletantsko igračkanje, ni več imela življenjske pravice. Vsi, ki se jih je to vprašanje tikalo, so bili »dvojezični« (kolikor se to sploh dá biti). Če bi jim njihov rodni — jezik ali idiom ali kakor se že hočemo previdno izraziti — ne dal večje možnosti, da se pesniško resnično izpovedó, kot italijanščina, in če bi njihovo pisanje v furlanščini ne imelo ohraniti človeško in umetniško dragocenih prvin njihovega ljudstva, potem ne bi bilo vredno v tem idiomu pisati. Sodim, da nismo v zmoti, če jim pripisujemó ta občutek, čeprav so mučno dilemo morda doživljali bolj v podzavesti. (Kasnejša generacija, po drugi vojni, se je je bolj zavedala.) Jasno pa jim je bilo gotovo, da je neogibno potrebno preizkusiti, ali furlanščina lahko služi za izpovedovanje vsebin, ki jih ljudsko izročilo, iz katerega so seveda predvsem morali črpati, ni poznalo. Ali bodo mogli ljudje iz generacije,rojene v 70-tih ali 80-tih letih, ki se je šolala pri Carducciju, Pascoliju, d'Annunziju, ki je šla skozi skušnjave in skušnje evropskega simbolizma, dekadence in italijanskega »krepuskolarizma«, mogli izpovedati svojo zelo individualistično psiho v izrazitem in slikovitem, ampak preprostem jeziku »vilot« in pravljic? Isto vprašanje, verjetno v še hujši ostroti, so si morali postaviti bodoči furlanski novelisti, če so bili doživeli draži in silo francoskega, angleškega, ruskega pripovedništva, ali pa magari le Verge in Pirandella.

Bilo je treba jezik razviti, prilagoditi, obogatiti — še teže kot obogatiti jezik pa je v resnici bilo: osvoboditi se tistega, kar je tradicionalni jezik preveč vezaló na patriarhalni svet preproste ljudske vilate in pravljice, kar je skoraj moralo povzročiti, da bi globoka osebna izpoved v tej govornici donela disharmonično, če ne kar komično. Naloga je bila silno težka. Z zvesto vztrajnostjo, lastno njihovemu delavnemu rodu, so se je lotili.

Lahko jim sledimo v periodičnih publikacijah »Furlanskega filološkega društva« (Società Filologica Friulana), 1919. ustanovljene, požrtvovalno vzdrževane središčne organizacije skoraj vsega kulturnega dela med Furlani, — to je: v *Ce fas tu?*, *Sot la nape*, *Il strolc furlan* — in v nepričakovano številnih pesniških zbirkah, ki so v 20-tih in 30-tih letih izšle v posebnih knjigah. Tu se pojavljajo, ob mnogih drugih, kjer »po stari šegi še kramljajo«, pogosto pesmi, v katerih moderni človek odkriva bolečine, težnje, stiske in nade, o kakršnih v furlanskih verzih do konca prejšnjega stoletja skoraj ni bilo sledu. V mislih imamo pesnike, kot so bili E. Fruch, V. Cadèl, B. Chiurlo,

U. Pellis in še kateri. Med pripovedniki bi omenili zlasti Dolfa Zorzùta. V celem bi rekli, da njihovi napori niso bili jalovi.

Generacija po drugi vojni pa čuti problem furlanskega idioma še mnogo globlje in bolj pekoče kot prejšnje. Čuti ga tako v splošnejšem smislu: kot problem idioma, ki je bil vedno obsojen, da živi v senci drugega, uradnega in književnega, jezika znanosti in uprave; kakor tudi v posebnem: kot vprašanje, katerega pot je treba ubrati, da postane furlanski idiom ustrezen organ besedne umetnosti današnjih Furlanov. V tem drugem smislu ga sedanja generacija čuti tembolj, ker so umetniške ambicije mlajših pesnikov in pisateljev večje in odločnejše. Iz teh teženj se je rodilo v zadnjih petnajst letih nekaj književnih krožkov; posebno delavnemu, ki se imenuje *Risultive*, »Studenece«, pripadajo tudi trije pesniki, avtorji tukaj prevedenih pesmi: Novela Cjantarute (italijanska oblika njenega imena je: Novella Aurora Cantarutti), Dino Virgili (Bernardino Virgili) in Lelo Cjanton (Aurelio Cantoni). Vsi trije, zelo aktivni po vojni — Virgili tudi že pred njo — v raznih časopisih, almanahih in zbornikih, so v prvih vrstah podjetnih novatorjev, a priznani in večkrat nagrajeni kot pesniki.

Sodeč po besedah, s katerimi Giuseppe Marchetti, neutrudni in zaslužni iniciator ali zaščitnik najraznovrstnejših kulturnih prizadevanj pri Furlanih, uvaja njihovo zbirko, ki ima tudi sama naslov *Risultive*, bi se oni pri svojem pesnjenju radi ognili ne samo »neoplemeniteni telesnosti« vsakdanje rabe dialekta, ki je do nedavna prevladovala v furlanski književnosti, temveč tudi brezkrvnemu, skoraj nerazumljivemu destilatu, v katerega so — po Marchettijevih besedah — pesniško govorico mnogih evropskih literatur spremenile razne pesniške smeri zadnjih časov. Pravo pot in rešitev bi bilo najti v še ne raziskanih zakladih ljudske poezije, ki hrani še neodkrite vonje, še neznanu izrazno silo.

Ali so imeli ti pesniki, ki se z njimi tu seznanjamo, s svojimi ambicijami uspeh? Ali so po poti, ki so si jo načrtali — ali: ki jo je njihov tolmač orisal — našli tak knjižni izraz, da se je rodila resnična poezija? (Le-tá, to vemo, ni odvisna samo od jezikovnega izraza — oblike; toda za furlanskega pesnika je jezikovni izraz posebno kočljiv problem ustvarjanja.)

Izreči o tem odločno sodbo je težko, posebno tujcu. Eno se nam zdi: da so, vsaj tu in tam, dosegli, da besede v njihovih pesmih ne delujejo samo s svojim lastnim slovarskim smislom, temveč z odmevi, z »gornjimi toni«: da konkretne predstave, ki so jim besede izraz, budé asociacije, ki doné širše, segajo globlje kot opredeljeni pojmi. (In to je med najlepšim, kar se dá reči o sodobni liriki.) In še éno — to se nam pa ne samo zdi, temveč je dokaj gotovo: posrečilo se jim je skoro povsod, da izraz, ki so ga odkrili in pogumno izbrali, ni v disharmoniji z mislijo, ni abstruzen in je daleč od tega, da bi bil komičen. (Tudi to ni tako majhna pohvala, kot bi se lahko zdelo.) Njihov poskus ni bil odveč, saj dokazuje, da je furlanščina sposobna za izraz zelo subtilnih, enkratnih vsebin.

Tudi če bi furlanščini drugi običajni atributi nacionalnega jezika: raba v znanosti, pred sodiščem in tako dalje, ne bili nikdar usojeni — njena veljava za rabo v resni in resnični umetnosti in s tem veljava resničnega jezika, mislim, da je potrjena.

Stanko Škerlj